

Etl Alex

A posztigazságkorszak biztonságpolitikai vonatkozásai¹

Elemzésünk célja, hogy körüljárjuk a posztigazság jelenségének sajátosságait és néhány pontosítással éljünk a szóösszetétel jelentését és a posztigazság korszakának társadalmi, technológiai és politikai előfeltételeit illetően. Ezt követően arra a kérdésre keressük a választ, hogy melyek lesznek e korszak legfontosabb biztonságpolitikai vonatkozásai, megállapításainkat végül az amerikai elnökválasztás tapasztalatainak összegzésével zárjuk.²

Kulcsszavak: posztigazság, konszenzuális igazság, destabilizálódás, információs buborék, populizmus

Etl Alex: The Security Policy Consequences of the Post-truth Era

This study aims to introduce and specify the meaning of post-truth, while it also clarifies the social, technological and political preconditions of this phenomenon. After this, the second part of the analysis highlights the most important security policy consequences of the post-truth era. The final section summarizes the empirical experiences of the U.S. presidential elections.

Keywords: post-truth, consensual truth, destabilization, filter bubble, populism

A posztigazság fogalma 2016 folyamán robbant be a nemzetközi és a magyar közéletbe az Egyesült Államokban zajló választási kampány és a Brexitről szóló népszavazás kapcsán, aminek következtében körülbelül kétezer százalékkal nőtt a szó gyakorisága a 2015-ös évhez képest.³ Ennek köszönhetően az Oxford-szótár a „post-truth”⁴ kifejezést választotta az év szavának.⁵ A definíció szerint a posztigazság olyan helyzetet vagy körülményeket leíró szó, amikor az objektív tények kevésbé hatnak a közvélemény formálását illetően, mint az érzelmek és a személyes meggyőződések.⁶ A kifejezést ebben a kontextusban feltehetőleg

¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

² Ezúton szeretném kifejezni köszönetemet Csiki Tamásnak, Lafferton Sárának, Nádudvari Annának, Rácz Andrásnak és Tóth Péternek, akik észrevételeikkel, javaslataikkal hozzájárultak a tanulmány elkészüléséhez.

³ Post-Truth, [online], 2016. 11. 16. Forrás: Oxforddictionaries.com [2017. 03. 13.].

⁴ A magyar sajtóban a szó fordításának több változata is megjelent az elmúlt időszakban. Jelen elemzésünkben a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda meghatározását követjük: a szóösszetételt kötőjel nélkül, „posztigazság” formában írjuk. Lásd: A „posztigazság” (post-truth) lett a 2016. év angol szava, [online], 2016. 11. 17. Forrás: E-nyelv.hu [2017. 03. 13.]. A további írásmódok között szerepel a „poszt-igazság” (Az év szava lett a poszt-igazság, de mit jelent?, [online], 2016. 11. 16. Forrás: Index.hu [2017. 03. 13.]); az „igazság utáni” (Igazságon innen és túl, [online], 2016. 12. 15. Forrás: HVG.hu [2017. 03. 13.]), és a „majdnem-igazság” is (BÁTKY Zoltán: Megvan az idei év legfontosabb szava, [online], 2016. 11. 16. Forrás: 24.hu [2017. 03. 13.]).

⁵ Word of the Year 2016 is..., [online], 2016. Forrás: En.oxforddictionaries.com [2017. 03. 13.].

⁶ Uo.

Steve Tesich használta először 1992-ben az Irán-kontra botrány⁷ kapcsán.⁸ A szó gyakoriságának növekedését jól érzékelteti, hogy a *Post-Truth, Post-West, Post-Order?* címmel jelent meg a 2017-es évi Münchener Biztonságpolitikai Konferencia biztonságpolitikai jelentése is.⁹ A jelentés már az első mondatában hangsúlyozza, hogy a világnak egy illiberális pillanattal kell szembenéznie.¹⁰ E kihívás éppúgy jelen van a nyugati társadalmakban, mint más régiókban, és alapvető eleme a fennálló status quo elutasítása.¹¹ A nyugati világban számos helyen lehetünk szemtanúi a populista politikai pártok és személyek megerősödésének, akik elsősorban a stagnáló gazdasági mutatóknak, az általános társadalmi elégedetlenségnek és a jövővel kapcsolatban érzett társadalmi bizonytalanságnak köszönhetik sikerüket.¹²

Hol van az igazság?

Mit jelent a posztigazság kifejezés? A pozitivistá tudományelmélet egyik alapvető kiindulópontja, hogy a tudás és a tények természetes mivoltukban, objektívan megismerhetők és empirikus bizonyítékokon alapulnak. A pozitívizmus ebből kiindulva azt is hozzáteszi, hogy a társadalmi folyamatok – a természetiekhez hasonlóan – bizonyos objektív törvényszerűségek alapján működnek, amelyek szintén megismerhetők. Ennélfogva az objektív valóság megismerésére irányuló tudományos megfigyelés csak tényeken és tapasztalatokon alapulhat. A tudomány célja végsősoron pedig, hogy előrejelzéseket és magyarázatokat alkosson a természeti vagy társadalmi jelenségekre vonatkozóan. E tekintetben a posztigazság mint kifejezés egyértelműen arra utal, hogy az objektív tények és adatok helyett valóban az érzelmek és személyes meggyőződések válnak hangsúlyossá egy-egy adott kérdéshez való viszonyulásakor.

A pozitivistá értelmezés mellett azonban érdemes a posztpozitivistá tudományelméletet is figyelembe vennünk a posztigazságkorszak átfogó értelmezése érdekében. Társadalomtudományi szempontból a posztpozitívizmus két sajátosságára kell felhívunk a figyelmet e tekintetben. Egyfelől arra, hogy e tudományelméletek szerint az objektív valóság nem ismerhető meg; másfelől arra, hogy a vizsgálat tárgya sosem függetleníthető az elemzőtől, ami pedig azt is jelenti, hogy értékmentes társadalomtudomány nem létezik.

Az első tényező – tehát, hogy a posztpozitívizmus az objektív tények megismerhetősége helyett a szociális konstrukciók szerepét hangsúlyozza – kiindulási pontjaként az emberi diskurzusok sajátosságainak tanulmányozása szolgál. A diskurzus társadalmi konstrukció,¹³

⁷ Az Irán-kontra botrány annak kapcsán tört ki, hogy az Egyesült Államok – a második Reagan-adminisztráció alatt, az Irak–Irán-háború idején – fegyvereket adott el az embargó által sújtott Iránnak annak érdekében, hogy tárgyalásokat kezdeményezhessen több amerikai tús szabadon bocsájtásáról, illetve hogy a fegyvereladásokból befolyt összeget a nicaraguai kontrák támogatására fordíthassa.

⁸ Uo.

⁹ Munich Security Report 2017 – Post-Truth, Post-West, Post-Order?, [online], 2017. Forrás: Securityconference.de [2017. 03. 14.].

¹⁰ Uo., 6.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ A diskurzusok elméletéről lásd például: Norman FAIRCLOUGH: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Routledge, 2013; vagy Michael FOUCAULT: *Archaeology of Knowledge*, Tavistock, London, 1970; vagy Jennifer MILIKEN: *The Study of Discourse in International Relations. A Critique of Research and Methods*, *European Journal of International Relations*, 5. évf., 1999/2, 225–254. o.

amelynek segítségével a társadalmi folyamatok jelentést nyernek.¹⁴ E tekintetben a diskurzus nem csak nyelvészeti fogalom. Bár a nyelv kétségkívül része a diskurzusnak, maga a diskurzus jóval tágabb – nem nyelvi – gyakorlatokat is magában foglal.¹⁵ Elemzésünk szempontjából kiemelt jelentőséggel bír az a posztpozitivisták alapfeltevése, hogy a diskurzus és a nyelv sosem az igazságot írja le, hanem sokkal inkább társadalmi egyezményen alapuló jelek rendszerének tekinthető.¹⁶ Nem magyarázza a valóságot, hanem sokkal inkább újratermeli és igazságként tünteti fel azt.¹⁷ Így például posztpozitivisták szempontból maga az állam és a nemzetközi rendszer is csak társadalmi konstrukciók, hiszen fizikailag egyik sem létezik önmagában, csak és kizárólag a társadalmak domináns diskurzusai konstruálják őket – ezekből nyerik értelmüket.

Másodsorban, mint említettük, a posztpozitivisták szemlélet az empirikus megismerés lehetősége helyett az interpretáció/értelmezés fontosságára hívja fel a figyelmet. Ahogy Robert Cox írja, az elmélet nem önmagában létezik, mert sosem függetleníthető az időben és térben adott nézőponttól.¹⁸ Mindez a társadalomtudományokra vetítve annyit tesz, hogy az adott elemző sohasem lehet teljesen független a vizsgálata tárgyától, hiszen minden esetben rendelkezik bizonyos társadalmi beágyazottsággal.¹⁹ Soha nem áll rendelkezésre egy objektív megfigyelési pont, és éppen ezért az adott jelenséget mindig csak értelmezni tudja. Az már más kérdés, hogy az elemző által előállított tudás gyakran tényként vagy abszolút igazságként csomagolva jelenik meg, és ezáltal hozzájárul az igazságról alkotott társadalmi konszenzus megerősítéséhez.²⁰ E tényezők pedig – posztpozitivisták szempontból – azt is jelentik, hogy a posztigazság kifejezés alapvetően téves koncepció, hiszen önmagában hordozza azt a feltételezést, hogy az igazság és ezzel együtt a társadalmi valóság objektívan megismerhető lenne. A posztpozitivisták gondolatmenet alapján azonban erről nincs szó, éppen azért, mert az igazság bizonyos mértékig nem több társadalmi konszenzushoz, vagy más szóval egy domináns diskurzushoz.

Összegezve tehát, a pozitivisták értelmezésében a posztigazságkorszak kapcsán valóban az objektív tények háttérbe szorulásáról és az érzelmek, illetve személyes meggyőződések előtérbe helyezéséről beszélhetünk. Viszont amikor posztpozitivisták értelemben beszélünk a posztigazságkorszak eljövételéről, akkor nemcsak ezt, hanem az igazságról alkotott társadalmi konszenzus meggingásának/destabilizálódásának jelenségét is értjük rajta. Ahogy ezt a következőkben látni fogjuk majd, mindkét aspektus fontos az összkép megértéséhez.

¹⁴ Kevin C. DUNN – Iver B. NEUMANN: *Undertaking Discourse Analysis for Social Research*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2016, 2. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Robert W. COX: *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, *Millennium – Journal of International Studies*, 10. évf., 1981, 128. o. Éppen erre a problematikára mutat rá egyébként a kvantumfizika híres „kétrés-kísérlete”, amelynek alapján a megfigyelő alapvetően befolyásolja a kísérlet kimenetelét. Lásd bővebben: Young Two-Slit Experiment, [online]. Forrás: abyss.uoregon.edu [2017. 03. 13.].

¹⁹ Cecilia LYNCH: *Interpreting International Politics*, Routledge, 2013, 2. o.

²⁰ Uo., 5.

A posztigazságkorszak előfeltételei

A következő részben a posztigazság korszakának három fő előfeltételét azonosítjuk és értékeljük. E három tényező véleményünk szerint a társadalmi, a technológiai és a politikai kontextus sajátosságai voltak.

Társadalmi szempontból a kontextus sajátosságai közül kiemelkedik az instabilitás egyre erősebb érzése. Instabilitás – nem feltétlenül a szó biztonságpolitikai értelmében, hanem, ahogy a fentiekben bevezettük, sokkal inkább a társadalmi egyetértésen (konszenzuson) alapuló „igazságra” vonatkoztatva. Ahogy arra Dirk Nabers rámutat, egy-egy válságjelenség rendszerint a domináns diskurzus gyengüléséhez vezet.²¹ Ezáltal pedig jelentősen destabilizálja az igazságról alkotott konszenzust. Az elmúlt években a nyugati országokban lejátszódó különböző válságok (például: pénzügyi válság, menekült és migrációs válság, a demokratikus intézményekbe és rendszerekbe vetett bizalom gyengülése, a szuverenitás koncepciójának átalakulása stb.) mind hozzájárultak e domináns diskurzus – és a konszenzuális igazság – destabilizálódásához. A destabilizálódott konszenzuális igazság pedig nem volt más, mint a nyugat relatív vezető szerepe, gazdasági prosperitása és biztonsága. Az instabillá vált közeg egyfajta vákuumot okoz a diskurzusban (és a konszenzuális igazságban), és ezáltal más, alternatív narratívák felemelkedésének is megnyitja az utat. Mégpedig azért, mert az egyén alapvetően a stabilitás helyreállítására törekszik. E stabilitás megőrzése érdekében pedig akár hajlandó a leegyszerűsítő – esetenként pedig akár a hamis – narratívákat is elfogadni. Ezek az alternatív értelmezések megpróbálnak benyomulni a megüresedett térbe és idővel dominánssá válni.

Technológiai szempontból a rendelkezésre álló adat- és információtömeg rohamos ütemű növekedése, valamint az internet és a közösségi hálózatok elterjedése volt az a két tényező, amely a posztigazságkorszak előfeltételének bizonyult.²² 2016-ban körülbelül 22 milliárdra volt tehető az internetre csatlakoztatott eszközök (számítógépek, okostelefonok, okoseszközök stb.) száma.²³ Ezzel együtt az internethasználók száma 2016 júniusában 3,6 milliárd volt, ami a Föld teljes lakosságának körülbelül a felét tette ki.²⁴ Nekik kevesebb mint 50%-uk használ asztali számítógépet, a többség valamilyen mobil eszközről csatlakozott a világhálóra.²⁵ Napi 2,9 milliárd kereséssel a Google a legnépszerűbb a napjainkban aktív körülbelül 960 millió weboldal közül.²⁶ A teljes internetforgalomnak azonban csak körülbelül 44%-a köthető emberi tevékenységhez, a fennmaradó részért pedig a különböző botok, spamek és egyéb hackereszközök felelősek.²⁷ Néhány év óta pedig az is nyilvánvaló e tekintetben, hogy a Google és a Facebook algoritmusai is jelentősen befolyá-

²¹ Dirk NABERS: Filling the Void of Meaning, *Foreign Policy Analysis*, 5. évf., 2009/2, 192. o.

²² A bekezdésben szereplő adatok pillanatnyi állapotot tükröznek, és csupán a nagyságrendek érzékeltetésére hivatottak, nem pedig a pontos számadatokat jelölik.

²³ Internet of Things (IoT): number of connected devices worldwide from 2012 to 2020 (in billions), [online]. Forrás: Statista.com [2017. 03. 13.].

²⁴ Internet Users in the World by Regions, [online], 2016. 06. Forrás: Internetworldstats.com [2017. 03. 13.].

²⁵ Internet stats & facts for 2016, [online], 2016. Forrás: Hostingfacts.com [2017. 03. 13.].

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

solják az egyén keresési eredményeit/hírfolyamát.²⁸ Ennek egyik alapvető jellegzetessége, hogy az algoritmusok az adott személy preferenciáinak megfelelően szűrik a webes tartalmat (például adott esetben híreket), ami társadalmi szinten különálló – gyakran egymással teljes ellentmondásban lévő – információbuborékok kialakulásához vezet.²⁹ Ezek az információs szigetek pedig még tovább fokozzák a propagandára és az álhírekre való fogékonyságot, hiszen egy információbuborékban az adott eseményről jellemzően már csak egy szűrt – az ellenvéleményektől mentes – narratíva jelenik meg. Ezt követően a buborékon belül elszabadul az alternatív valóság, hiszen az ellennarratívák hiányában egyre elrugaskodottabb hírek és „tények” jelennek meg, válnak az adott információs fősodor részévé.³⁰ Egy-egy buborékban tehát más lesz az, ami információs fősodornak minősül. Mindez pedig azt is jelenti, hogy a rendelkezésre álló adatokkal együtt a társadalmat és az egyént érő ingerek/hírek száma is növekszik, ám ezzel az egyén számára egyre bonyolultabbá válik, hogy eligazodjon e hírek között, ami ismét a már említett társadalmi bizonytalansági tényezőt erősíti.

Ehhez kapcsolódik a posztigazságkorszak eljövételének harmadik előfeltétele, azaz a politikai kontextus átalakulása. E tekintetben mindenekelőtt a politikai populizmus felerősödése az, amit figyelembe kell vennünk, amely kapcsán kiemelt jelentőségű a globális problémák növekvő komplexitása.³¹ Mivel ez a jelenség szintén a már említett társadalmi instabilitást erősíti, az egyének sokkal inkább nyitottá válnak a leegyszerűsítő magyarázatok elfogadására, hogy stabilizálják a világról és a valóságról alkotott – konstruált – képüket.³² Ahogy a fentiekben már utaltunk rá, ez különösen kedvező terep az alternatív narratívák, gyakran pedig az álhírek és összeesküvés-elméletek számára, hiszen ezek alkalmasak arra, hogy hozzásegítsék az egyént a kialakított kép fenntartásához, stabilizálásához. Erre a jelenségre reflektál a nyugati államokban végbemenő populista hullám is. Fontos hangsúlyozni, hogy a populizmus e tekintetben mindenekelőtt azt jelenti, hogy az adott párt vagy politikus a „nép” érdekeire helyezi a hangsúlyt, és élesen szembeállítja azt az ő narratívája alapján korrump és elnyomó kormányzó elit akaratával.³³ Mindez különösen jól működik az olyan válságoktól terhelt időszakban is, mint amilyen napjaink Európájában kialakult.³⁴ Így például a 2008-as pénzügyi válság, valamint a menekült- és migrációs válság, illetve az e válságokra adott – gyakran félresikerült – kormányzati válaszok mind hozzájárultak egy olyan légkör megteremtéséhez, amelyben a társadalom jelentős része valóban úgy érzi, hogy érdekei nem érvényesülnek kellőképpen. Mivel a populista politikus elsősorban azzal kampányol, hogy orvosolja ezeket a sérelmeket, így rövid idő alatt meglehetősen nagy támogatottságot tud szerezni magának. Érzelmi és morális politizálás jellemzi, amely

²⁸ Lásd például: ELI PRAISER – ELLEN HELSPER: The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding From You, [online], 2011. Forrás: Lseac.uk [2017. 03. 13.].

²⁹ Lásd például: How to Burst the „Filter Bubble” that Protects Us from Opposing Views, [online], 2013. 11. 29. Forrás: TechnologyReview.com [2017. 03. 13.].

³⁰ Lásd például: HANULA Zsolt: Gyűlöletből és rettegésből építik az alternatív univerzumot, [online], 2017. 01. 25. Forrás: Index.hu [2017. 03. 13.].

³¹ Europe's troublemakers: The populist challenge to foreign policy, [online], 2016. 02., 13. o. Forrás: Epc.eu [2017. 03. 13.].

³² Uo.

³³ Uo., 23.

³⁴ Hanspeter KRIESI – Takis PAPPAS: Populism in Europe during crisis: an introduction, [online], 2014. Forrás: Eui.eu [2017. 03. 13.].

mindenekelőtt abban csúcsosodik ki, hogy rendszerint azt mondja, amit a többség hallani akar, függetlenül attól, hogy ez adott esetben egyszerűsítő vagy torzító magyarázatokkal jár, és attól, hogy az általa nyújtott javaslatok kivitelezhető-e egyáltalán.

A posztigazság korszakának eljövetele szempontjából tehát az alábbi kiemelten fontos tényezőkről beszélhetünk:

- társadalmi szinten a konszenzuális igazság destabilizálódása;
- technológiai szinten a rendelkezésre álló adatok és információk mennyiségének növekedése, ezzel együtt az értelmezési keretek kitágulása, valamint az online információbuborékok kialakulása;
- politikai szinten a populista pártok és politikusok megerősödése, és az általuk nyújtott egyszerűsítő értelmezési keretek előtérbe helyezése, ezáltal pedig a konszenzuális igazság további destabilizálódása.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a jelenség nem befejezett folyamat. Mivel egyik narratíva sem képes dominánssá válni, ezért a destabilizált társadalmi konszenzus napjainkban, úgy tűnik, nem képes újra stabilizálódni, és egyelőre nem tudhatjuk, hogy képes lesz-e erre egyáltalán a jövőben. Ennek nyomán egymással folyamatosan versengő értelmezési keretek alakulnak ki, amelyek gyakran szöges ellentétben állnak egymással. Mindennek következtében a posztigazság korszaka nem más, mint a folyamatosan destabilizált konszenzuális igazság korszaka.

A posztigazságkorszak biztonságpolitikai vonatkozásai

A fentiekben vázoltakból kiindulva a posztigazságkorszaknak öt releváns következménye azonosítható a biztonságpolitika és a biztonsági tanulmányok szempontjából. Ezek közül az első és legjelentősebb a percepció/értelmezés szerepének továbbberősödése a biztonságpolitikai – vagy biztonságpolitikainak itélt – kihívások értékelése kapcsán. Ahogy arra már jóval korábban, az úgynevezett koppenhágai iskola képviselői felhívták a figyelmet, bármi biztonsági kihívássá válhat, ha az adott folyamatot létfenyegetésként tálalja (beszédaktus) egy olyan szereplő (vagy szereplők csoportja), aki(k) szavának a társadalom hitelt ad.³⁵ Amennyiben pedig az adott szereplő azt hangoztatja, hogy az adott referenciatárgy (például állam, nemzet, identitás) létét veszély fenyegeti, a társadalom a narratíva elfogadásával legitimálhatja akár a szabályok megszegését is.³⁶ Ezáltal az adott téma kilép a normál politika medréből, és biztonságiasítás megy végbe.³⁷ A probléma a biztonságiasítás vonatkozásában az, hogy mindez nem függ a fenyegetés valódiságától, vagy, ha úgy tetszik, objektivitásától, hiszen csak és kizárólag a társadalom szubjektív percepcióján múlik, hogy

---

³⁵ Barry BUZAN – Ole WÆVER – Jaap de WILDE: *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, London, 1997, 23–29. o.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

végbemegy-e a biztonságiasítás.³⁸ Feltételezhetjük, hogy e jelenség csak tovább erősödik majd a posztigazság korszakában. Ennek oka, hogy a létrejött információbuborékok fokozzák az egyéni percepció/értelmezés szerepét, hiszen kizárják az ellenvéleményeket az adott értelmezési keretrendszerből. A másik oka pedig, hogy a társadalom általános instabilitásérzete és az egyszerűsített narratívák elfogadására vonatkozó hajlandóság alapvetően kedvez a biztonságiasításnak, hiszen mindkét tényező könnyebben hihetővé teszi az egzisztenciális fenyegetés létezését – akár teljesen megalapozatlan esetekben is. Harmadrészt pedig a biztonságiasítás a populista politizálás egyik alapeszköze lehet – ahogy a Münchener Biztonságpolitikai Konferencia biztonságpolitikai jelentése is megjegyzi – a „félelem tengelyének” létrehozása a nyugati társadalmakban, hiszen e biztonságiasítási kísérletek jelentősen növelhetik az adott párt/politikus támogatottságát, köszönhetően annak, hogy lehetőséget teremtenek az általános instabilitás- és fenyegetettségérzet, a védelem igénye és a védelmet biztosítani képes erős vezető iránti igény fenntartására – ezzel együtt pedig a valós problémák elfedésére.³⁹

Ehhez kötődik a biztonságpolitika és a posztigazság jövőjére vonatkozó második megállapításunk, azaz a totális biztonság mítosza által okozott problémák felerősödése. Ahogy az előző megállapításnál, itt is meghatározó szerepet játszik a társadalmi szinten észlelt instabilitás, aminek következtében az egyén alapvetően a stabilitás visszanyerésére és a fenyegetések kiküszöbölésére törekszik. Ez természetes jelenség. Totális biztonság – és teljes stabilitás – azonban nem létezik, és nem is létezhet, hiszen maga a biztonság (azaz a fenyegetések hiánya) fogalomként értelmezhetetlenné válna általa. A biztonság ugyanis soha nem teljes, bezárt állapot, hiszen a fenyegetések megszüntetésével rendszerint újabb fenyegetések keletkeznek, vagy a biztonságiasítás elméletéből fakadóan mi magunk is kreálhatunk (és kreálunk is) új fenyegetéseket. Ettől függetlenül alapvető emberi ösztön a minél nagyobb biztonságra való törekvés, ám a probléma abból fakad, ha az egyén a – vélt vagy valós – biztonság elérése érdekében hajlandóvá válik egyéni és társadalmi értékeinek és elveinek feladására is, és ezáltal az adott társadalom alapköveit bontja le.⁴⁰ Mivel a posztigazság korszakában az instabilitás fokozottan jelen lesz a társadalmi szinten, így a stabilizáció vagy más szóval a totális biztonság elérése utáni olthatatlan vágy is fokozódni fog. Ezáltal pedig a társadalom jóval fogékonyabb és mobilizálhatóbb lesz bizonyos biztonságpolitikaiak ítélt fenyegetések kapcsán. A totális biztonság mítoszának lebontása tehát a biztonságpolitikai elemzők, kutatók és oktatók egyik elsődleges felelősségévé válhat.

³⁸ A biztonságiasításra az egyik legkézenfekvőbb példa a Bush-adminisztráció Irak-politikája a 2001. szeptember 11-i merényleteket követően, de még a 2003-as inváziót megelőzően. 9/11 után a kormányzat hamar – ám mint utólag kiderült, tévesen – összefüggésbe hozta Szaddám Huszein rezsimjét és az al-Káida terrorszervezetet, valamint kétes eredetű bizonyítékokat mutatott fel arról, hogy Bagdad tömegpusztító fegyverekkel rendelkezik. E két elem elég volt ahhoz, hogy a problémát Washington az Egyesült Államokra nehezedő létfenyegetésként kommunikálhassa a társadalom felé és az iraki rendszert magával a gonosszal azonosíthassa („axis of evil”). A társadalmi percepciót ezt követően sikerült olyan mértékben befolyásolni, aminek következtében a háborúval kapcsolatos ellenzéki vélemények még a Demokrata Párt sorain belül is marginalizálódtak. Éppen ezért a 2003-as iraki intervenció széles társadalmi támogatottságot élvezhetett a megindítása pillanatában – függetlenül annak nemzetközi jogi aggályaitól.

³⁹ Munich Security Report 2017... i. m. 6.

⁴⁰ Lásd például: a Maslow-piramis szükséglet-hierarchiája is közvetlenül a második helyre – azaz a fiziológiai szükségletek után – a biztonság szükségletét rangsorolja. Maslow-piramis, [online]. Forrás: Wikipédia [2017. 03. 13.].

A probléma azonban e tekintetben nem más, mint a biztonságpolitika és a posztigazság jövőjére vonatkozó harmadik megállapításunk, azaz az elemzők, kutatók és oktatók szerepének háttérbe szorulása. Bár közhelynek tűnhet, de a posztigazság korszakának egyik legjelentősebb következménye biztonságpolitikai szempontból éppen ez. Különösen igaz ez annak tudatában, hogy több tényező is közrejátszik a szakértelem háttérbe szorulásának folyamatában. Az adatok és információk növekedése és a folyamatok felgyorsulása már önmagában óriási terhet ró a szakmára, hiszen a közönség igényeinek megfelelő gyorsasággal történő rendszerezésük és értelmezésük egyre nehezebbé válik. Hasonló módon a szubjektív biztonságpercepció jelentőségének további növekedése sem kedvez az elemzőknek, hiszen az egyén hajlamosabbá válik arra, hogy félredobja az elemzők által adott értelmezéseket, ha azok nem illenek bele az általa igaznak vélt koncepcióba. Ráadásul sok esetben – a kialakult információbuborékoknak köszönhetően – esély sincs arra, hogy egy-egy ügyben egyáltalán eljusson a kutató értékelése az egyén szintjére.

Mindezekből következik negyedik megállapításunk a posztigazság és a biztonságpolitika vonatkozásában. A percepció szerepének további növekedése, az egymással versengő narratívák és információbuborékok létrejötte, valamint az elemzői vélemények háttérbe szorulása mind hozzájárulnak a racionális cselekvő modell (vagy más néven racionális döntéshozatali modell/racionálisaktor-modell), elemzési eszköz működőképességbe vetett bizalom megingásához. Ez azzal magyarázható, hogy egy szereplő racionálisnak minősítéséhez szükségünk van egy „objektív” viszonyítási pontra, amihez képest aztán racionálisnak vagy irracionálisnak tekinthetjük a viselkedését. A probléma azonban az, hogy a posztigazságkorszakban e viszonyítási pont már sokkal nehezebben azonosítható, köszönhetően annak, hogy a különböző narratívákban (vagy információbuborékokban) más és más szolgál viszonyítási pontként a racionalitás számítására. Összefoglalva, a posztigazság korszakában nem feltétlenül működnek azok a biztonságpolitikai, illetve külpolitikai elemzések, amelyek a racionális döntéshozatali modellel építve próbálják magyarázni az adott eseményeket. Ez a tény pedig megkérdőjelezi olyan tradicionális, realista elemzési eszközök használhatóságát, mint amilyen például az elrettentés elmélete vagy a szövetségi rendszerek működése, amelyek csak racionális keretek között tudnak működni (köszönhetően annak, hogy előbbi esetében az elrettenteni kívánt szereplő racionálisan számolni tudjon a rá váró következményekkel egy támadás esetén, utóbbi esetében pedig, hogy a szövetségi rendszer tagjai bizonyos mértékig racionálisan ki tudják számítani a szövetség más tagjainak külpolitikáját).

Végezetül pedig a posztigazságkorszak ötödik biztonságpolitikai következménye nem más, mint a valós problémák és fenyegetések fennmaradása. Fontos ugyanis hangsúlyoznunk, hogy a posztigazság korszakának kontextusa e tekintetben alapvetően nem befolyásolja az objektívan létező kihívások természetét. Más szóval tehát az, hogy a percepció szintje manipulálható a biztonsági kihívások természetét illetően, nem gyakorol hatást a fenyegetések valóságát illetően. Adott esetben viszont e problémák elferdítése (például a gyakorlatban a klímaváltozás kérdésköre kapcsán) gyakran évekkal késleltetheti a szükséges ellenintézkedések meghozatalát, ami nagyban gyengíti azok hatásfokát.

Esettanulmány – Az amerikai elnökválasztás tapasztalatai

A következő rész célja, hogy a fentieket a gyakorlatban is megvizsgálva közérthetőbbé tegye az elméletet. Ennek érdekében az amerikai elnökválasztásra vetítve értelmezzük a már elméleti szinten vázolt tényezőket.

Elsőként a posztigazság korszaka előfeltételeinek érvényesülését kell áttekintenünk. A társadalmi szinten végbement konszenzuális igazság destabilizálódására számos példát találhatunk az elmúlt évekből. Az Egyesült Államok esetében e konszenzuális igazság nem volt más, mint Amerika és vele együtt a nyugat relatív hatalmi előnyének képe.

Mindez az elmúlt évek válságainak és válságtüneteinek (például 9/11; a 2003-as iraki invázió következményei; a 2008-as pénzügyi és világgazdasági válság; a demokratikus rendszerekbe vetett bizalom eróziója; az erősödő elitellenesség; a jövővel kapcsolatos általános bizonytalanság stb.) köszönhetően azonban jelentősen destabilizálódott, ami együtt járt a Nyugat relatív hatalmi pozícióinak gyengülésével és a hatalmi előnyéről, prosperálásáról és biztonságáról szóló domináns diskurzus megingásával.

Így jutunk el a posztigazság második előfeltételének minősülő populizmus megjelenéséig, hiszen jelentős részben az említett társadalmi instabilitásra és létrejött vákuumra épített Donald Trump és kampánycsapata. Az elnök választási ígéreteiben jól tetten lehetett érni a populizmusra alapvetően jellemző elitellenességet. Ez nemcsak a demokrata kormányzat kritizálását jelentette, de a Republikánus Párt bírálatát is. Ennek megfelelően az elnök a beiktatási beszédében is hangsúlyozta, hogy megválasztásával „a hatalom Washingtonból visszakérül a nép kezébe”.⁴¹ A beszédben Trump azt is kiemelte, hogy az elmúlt években, míg Washington virágzott, a politikusok pedig gyarapodtak, addig az emberek nem részesedtek ezekből a javakból.⁴² Ahogy arra Benjamin Moffitt is rámutat, Trump sikeresen lovagolta meg azokat a témákat (például bevándorlás, nacionalizmus) és mindenekelezt azt a társadalmi elégedetlenséget, amely az elmúlt évek változásai mentén alakult ki az Egyesült Államokban.⁴³ A Trump által alkalmazott kampányban azonban jól tetten érhető a populizmus másik jelentős tulajdonsága is, nevezetesen, hogy a választási időszakot végig dominálták a leegyszerűsítő – bizonyos esetekben pedig egyenesen irracionális – narratívák és gyakran egymásnak ellentmondó érvek. (Az elnök önellentmondásairól e tekintetben a *Politico* magazin állított össze egy terjedelmes listát.⁴⁴) A lényeg azonban, hogy e gyakran önellentmondásokkal tűzdelt kampány elérte célját, hiszen Trump éppen e párhuzamos narratívákkal szerezte meg sokak támogatását. Ráadásul, ahogy Katy Waldman rámutatott erre, ezt még tovább erősítette a Trump által használt nyelvezet, amely leginkább egyszerű kifejezésekre és nyelvtani szerkezetekre, érzelmileg rezonáló kijelentésekre és szavakra, ködös megfogalmazásokra épített.⁴⁵

⁴¹ Remarks of President Donald J. Trump – As Prepared for Delivery – Inaugural Address, [online], 2017. 01. 20. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 03. 14.].

⁴² Uo.

⁴³ Why did Trump win? Populism and the 2016 US elections, [online], 2016. 11. 09. Forrás: Su.se [2017. 03. 14.].

⁴⁴ Michael KRUSE – Noah WEILAND: Donald Trump's Greatest Self-Contradictions, [online], 2016. 05. 05. Forrás: Politico.com [2017. 03. 14.].

⁴⁵ Katy WALDMAN: Trump's Tower of Babble, [online], 2016. 11. 02. Forrás: Slate.com [2017. 03. 14.].

Mindez kiegészült a posztigazság korszaka harmadik előfeltételének tekinthető technológiai kontextus által nyújtott lehetőségekkel, amelyek megkönnyítették a populista üzenetek terjesztését. Az elnökválasztási kampányban jól azonosítható – gyakran egymást kölcsönösen kizáró – információbuborékok alakultak ki, amelyek sok esetben nem is reflektáltak egymásra. Ez azt jelenti, hogy egészen eltérő értelmezési keretek jelentek meg egy-egy témakör kapcsán. Nem arról van szó tehát, hogy egy adott hír értelmezéséről jelennek meg különböző cikkek az információbuborékokban, hanem arról, hogy teljesen más hírek érkeznek a különböző buborékokba. (E jelenségnek az egyes témakörökre bontva egy széles körű gyűjteményét állította össze a *The Wall Street Journal*.⁴⁶) Ehhez hasonlóan a technológiai kontextus egy másik fontos eleme volt a negatív értelmezési keretek dominanciája az elnökjelöltek személye kapcsán.⁴⁷ Bár mindez Clintont és Trumpot is érintette, a probléma e tekintetben magával a jelenséggel van. Ahogy arra Thomas E. Patterson is rámutat, az egészséges kritikai szemlélet alapvetően hasznos, ám a folyamatosan áramló negatív narratívák előbb-utóbb a rendszer erózióját eredményezik, hiszen lebontják a politikai vezetőkbe vetett bizalmat, és ezáltal e negatív narratívák dominanciája nagyban hozzájárul a társadalmi instabilitás erősödéséhez, ami alapvetően kedvező a posztigazság korszaka számára.⁴⁸

Fontos ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk, hogy a folyamat Donald Trump megválasztásával nem ért véget. Ahogy az elméleti résznél is taglaltuk, a posztigazság korszakának egyik alapvető eleme éppen az, hogy egyelőre nem emelkedik fel új domináns narratíva a régi helyére. Sokkal inkább az egymással párhuzamos vagy egymásnak ellentmondó narratívák versengéséről beszélhetünk, ami jól látható abban, hogy sok szereplő számára Donald Trump és az általa nyújtott politika teljességgel elfogadhatatlan. Ezt jól támasztja alá az elnökre zúduló folyamatos ösztűz a mainstream médiafelületek többségében is. A domináns narratíva hiánya viszont a destabilizált konszenzuális igazság állandósulását eredményezi, amit jól példáz az új adminisztrációt általánosan övező bizonytalansági tényező.

Donald Trump megválasztásával az Egyesült Államok valóban belépett a posztigazság korszakába, annak minden jelentős biztonságpolitikai vonatkozásával együtt. Ahogy arról az előző fejezetben már szóltunk, e jellemzők közül az egyik elsődleges a biztonságiasítás és a társadalmi percepció szerepének további erősödése. Trump remekül használta ki e tekintetben a negatív társadalmi percepciót például a bevándorló közösségekre és a terrorizmus kérdéskörére vonatkoztatva. Mindkét téma a választási kampány tartópillérévé vált, és ezzel együtt mindkét esetben sikerült a narratívát úgy alakítani, hogy azzal hatni lehessen a lakosság percepciójára – bizonyos esetekben bármiféle objektív értékelés nélkül, vagy éppenséggel az objektív adatokkal szemben is. Hogy e tekintetben a szubjektív percepcióval szemben mennyire nem számítottak a tények, azt jól példázza, hogy egyfelől az Egyesült Államokban 2001 és 2014 között 440 ezer ember halt meg lőfegyverhasználat következtében, míg mindössze 3,5 ezer azoknak az amerikai állampolgároknak a száma,

⁴⁶ Jon KEEGAN: Blue Feed, Red Feed, [online], 2016. 05. 18. Forrás: Wsj.com [2017. 03. 20.].

⁴⁷ Thomas E. PATTERSON: News Coverage of the 2016 General Election: How the Press Failed the Voters, [online], 2016. 12. 07. Forrás: Shoresteincenter.org [2017. 03. 20.].

⁴⁸ Uo.

akik terrortámadás áldozataivá váltak.⁴⁹ Másfelől pedig az elnök megválasztását követően bevezetett beutazási tilalom éppen azt a hét országot sújtotta, amelyek állampolgárai egyetlen, az Egyesült Államok területén elkövetett terrormerényletért sem felelősek 2001. szeptember 11. óta. Még ha e tekintetben az elnök érvelhetne is azzal, hogy a hét állam közül több esetében is terrorista gócpontokról beszélünk, az már kevésbé magyarázható, hogy a beutazási tilalom miért éppen azokat az országokat/térségeket (például Egyiptom, Pakisztán, Oroszország, Kuvait) nem érinti, ahonnan az elmúlt évek terrormerényleteinek elkövetői származtak.⁵⁰ Az elnök biztonságpolitikai vonatkozású intézkedései tehát elsősorban a társadalmi percepcióra próbálnak hatni, ami sok esetben együtt jár az objektív adatok figyelmen kívül hagyásával.

Egy másik jelentős sajátossága Donald Trump elnökségének az elemzői munka háttérbe szorulása is. Ennek a legjobb példája minden bizonnyal az éghajlatváltozás és a globális felmelegedés témája, amelyet az elnök megkérdőjelezhetőnek, sőt egészen alaptalannak tart.⁵¹ Mindez kritikus jelentőséggel bír abból a szempontból is, hogy az éghajlatváltozás tipikusan az a terület, ahol a mielőbbi fellépés alapvető fontosságú az intézkedés hatékonyságát illetően. Mivel azonban a percepció szintjén ennek szükségességét az elnök megkérdőjelezi, így az objektív probléma is csak egyre súlyosabbá válik – függetlenül attól, hogy mekkora figyelmet kap. A témával kapcsolatos konkrét intézkedések terén a Trump-adminisztráció eddigi legfontosabb döntésének a 2017. március 27-én aláírt elnöki rendelet tekinthető.⁵² Az energetikai függetlenségről és gazdasági növekedésről szóló rendelet egyik legfontosabb célja, hogy megszüntesse azokat a szabályozásokat, amelyek akadályozzák az energia-termelést, a gazdasági növekedést és a munkahelyteremtést. Mindez elsősorban a környezetvédelmi szempontból rendkívül problémásnak tekinthető szénalapú energiatermelés fokozását jelenti. Emellett az elnöki rendelet visszavonta a Barack Obama elnök nevéhez köthető 13653. elnöki rendeletet, amely az „Egyesült Államok felkészítése a klímaváltozás hatásaira” nevet viselte; hatályon kívül helyezte a szintén Obamához fűződő, az energiaszektor szénszennyezési szabályairól szóló elnöki memorandumot és a klímaváltozási akciótervet.⁵³ Bár a Trump-adminisztráció mindezekig nem szánta el magát a párizsi klímaegyezményből történő kilépésre, az intézkedések egyértelművé teszik, hogy az Egyesült Államok – az üvegházhatású gázok második legnagyobb kibocsátójaként – képtelen lesz eleget tenni az egyezményben vállalt kötelezettségeinek.⁵⁴

⁴⁹ A lőfegyverhasználat következtében elhunytak száma a baleseteket, az öngyilkosságokat és az emberöléseket tartalmazza. EVE BOWER: American deaths in terrorism vs. gun violence in one graph, [online], 2016. 10. 03. Forrás: CNN.com [2017. 03. 13.].

⁵⁰ Who are the Terrorists?, [online], 2017. Forrás: Newamerica.org [2017. 03. 21.].

⁵¹ Lásd például: Robinson MEYER: Trump's Climate Agenda: Do Less, With Less, [online], 2017. 03. 13. Forrás: TheAtlantic.com [2017. 03. 14.]; vagy Katrina vanden HEUVEL: Get ready for Trump's climate-denial offensive, [online], 2017. 03. 07. Forrás: WashingtonPost.com [2017. 03. 14.].

⁵² Presidential Executive Order on Promoting Energy Independence and Economic Growth, [online], 2017. 03. 28. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 04. 11.].

⁵³ Ezekről lásd bővebben: Executive Order – Preparing the United States for the Impacts of Climate Change, [online], 2013. 11. 01. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 04. 11.]; és Presidential Memorandum – Power Sector Carbon Pollution Standards, [online], 2013. 07. 25. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 04. 11.]; illetve The President's Climate Action Plan, [online], 2013. 06. Forrás: Obamawhitehouse.archives.gov [2017. 04. 11.].

⁵⁴ Louis SPANIAS: President Trump signs executive orders undoing Obama climate policies, [online], 2017. 04. 04. Forrás: Hmc.edu [2017. 04. 11.].

Az éghajlatváltozáshoz hasonlóan az egészségügy és a fogyasztóvédelem kapcsán is számos szabályozás az elnök célkeresztjébe került annak következtében, hogy az adminisztráció e szabályozásoknak számos gazdasági hátrányát (például munkanélküliség) azonosította.⁵⁵ A szakértői/elemzői vélemények háttérbe szorulása tehát nemcsak a biztonságpolitikát vagy a külpolitikát érinti, hanem sokkal inkább az egész tudományos közösségbe vetett bizalom megingását is jelenti, és bizonyítja, hogy e közösség álláspontja – akár egy közel konszenzusos téma esetében is – figyelmen kívül hagyható. Ráadásul az említett konkrét esetben nemcsak a szakértői vélemények mellőzéséről beszélhetünk, hanem sokkal inkább az azokhoz társított – vélt vagy valós – negatív következmények hangsúlyozásáról (például munkanélküliség növekedése) is. E gondolatmenetet folytatva és a posztigazság korszakának kontextusába helyezve pedig akár rövid időn belül odáig is eljuthatunk, hogy maguk az elemzők kerülnek a biztonságiasítás központjába és ők válnak fenyegetéssé a politika szemében.

Végezetül pedig a Trump-adminisztráció működése, önellentmondásai és meg gondolatlan reakciói nagyban hozzájárulnak a racionálisaktor-modell használhatóságába vetett hit eróziójához is.⁵⁶ Ahogy arra Stephen M. Walt is utal, mindennek rendkívül súlyos és nem várt következményei lehetnek, aminek következtében számos államnak kell majd újragondolnia politikai orientációját és kötelezettségvállalásait.⁵⁷ Azt csak hosszú távon tudhatjuk meg, hogy e racionalitás háttérbe szorulása milyen hatással lesz az Egyesült Államok – és vele együtt a szövetséges államok – elrettentési politikájára. Ugyanakkor az elnök kijelentései, amelyekben feltételekhez köti a NATO védelmi mechanizmusait, már napjainkban jelentősen hozzájárulnak a NATO hitelességvesztéséhez.⁵⁸ Ezek alapján talán nem elhamarkodott az a megállapítás, hogy a posztigazság korszaka – amennyiben nem sikerül a jelenség komplex hatásait megérteni és hatékony ellenlépéseket tenni – könnyen a biztonságpolitikáról eddig alkotott nézeteink gyökeres megváltozásához vezethet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

A „posztigazság” (post-truth) lett a 2016. év angol szava, [online], 2016. 11. 17. Forrás: E-nyelv.hu [2017. 03. 13.]

Az év szava lett a poszt-igazság, de mit jelent?, [online], 2016. 11. 16. Forrás: Index.hu [2017. 03. 13.]

BÁTKY Zoltán: Megvan az idei év legfontosabb szava, [online], 2016. 11. 16. Forrás: 24.hu [2017. 03. 13.]

BOWER, Eve: American deaths in terrorism vs. gun violence in one graph, [online], 2016. 10. 03. Forrás: CNN.com [2017. 03. 13.]

BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – de WILDE, Jaap: *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, London, 1997

⁵⁵ Ed YONG: How Trump Could Wage a War on Scientific Expertise, [online], 2016. 12. 02. Forrás: TheAtlantic.com [2017. 03. 20.].

⁵⁶ Nem is beszélve arról, hogy mi van akkor, ha a racionálisaktor-modell – a posztigazság korszakának kontextusától függetlenül – működésképtelen, annak következtében, hogy az adott aktor valóban nem racionális. A Trump-jelenség kapcsán erről bővebben lásd: Stephen M. WALT: America's New President Is Not a Rational Actor, [online], 2017. 01. 25. Forrás: Foreignpolicy.com [2017. 03. 21.].

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Lásd például: David E. SANGER – Maggie HABERMAN: Donald Trump Sets Conditions for Defending NATO Allies Against Attack, [online], 2016. 07. 20. Forrás: Nytimes.com [2017. 03. 21.].

- COX, Rober W.: *Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*, Millenium – Journal of International Studies, 1981
- DUNN, Kevin C. – NEUMANN, Iver B.: *Undertaking Discourse Analysis for Social Research*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2016
- Europe's troublemakers: The populist challenge to foreign policy, [online], 2016. 02. Forrás: Epc.eu [2017. 03. 13.]
- Executive Order – Preparing the United States for the Impacts of Climate Change, [online], 2013. 11. 01. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 04. 11.]
- FAIRCLOUGH, Norman: *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, Routledge, 2013
- FOUCAULT, Michael: *Archaeology of Knowledge*, Tavistock, London, 1970
- HANULA Zsolt: Gyűlöletből és rettegésből építik az alternatív univerzumot, [online], 2017. 01. 25. Forrás: Index.hu [2017. 03. 13.]
- HEUVEL, Katrina vanden: Get ready for Trump's climate-denial offensive, [online], 2017. 03. 07. Forrás: WashingtonPost.com [2017. 03. 14.]
- How to Burst the „Filter Bubble” that Protects Us from Opposing Views, [online], 2013. 11. 29. Forrás: TechnologyReview.com [2017. 03. 13.]
- Igazságon innen és túl, [online], 2016. 12. 15. Forrás: HVG.hu [2017. 03. 13.]
- Internet of Things (IoT): number of connected devices worldwide from 2012 to 2020 (in billions), [online]. Forrás: Statista.com [2017. 03. 13.]
- Internet stats & facts for 2016, [online], 2016. Forrás: Hostingfacts.com [2017. 03. 13.]
- Internet Users in the World by Regions, [online], 2016. 06. Forrás: Internetwordstats.com [2017. 03. 13.]
- KEEGAN, Jon: Blue Feed, Red Feed, [online], 2016. 05. 18. Forrás: Wsj.com [2017. 03. 20.]
- KRIESL, Hanspeter – PAPPAS, Takis: Populism in Europe during crisis: an introduction, [online], 2014. Forrás: Eui.eu [2017. 03. 13.]
- KRUSE, Michael – WEILAND, Noah: Donald Trump's Greatest Self-Contradictions, [online], 2016. 05. 05. Forrás: Politico.com [2017. 03. 14.]
- LYNCH, Cecilia: *Interpreting International Politics*, Routledge, 2013
- Maslow-piramis, [online]. Forrás: Wikipédia [2017. 03. 13.]
- MEYER, Robinson: Trump's Climate Agenda: Do Less, With Less, [online], 2017. 03. 13. Forrás: TheAtlantic.com [2017. 03. 14.]
- MILIKEN, Jennifer: The Study of Discourse in International Relations. A Critique of Research and Methods, *European Journal of International Relations*, 5. évf., 1999/2, 225–254. o.
- Munich Security Report 2017 – Post-Truth, Post-West, Post-Order?, [online], 2017. Forrás: Securityconference.de [2017. 03. 14.]
- NABERS, Dirk: Filling the Void of Meaning, *Foreign Policy Analysis*, 5. évf., 2009/2
- SPANIAS, Louis: President Trump signs executive orders undoing Obama climate policies, [online], 2017. 04. 04. Forrás: Hmc.edu [2017. 04. 11.]
- PATTERSON, Thomas E.: News Coverage of the 2016 General Election: How the Press Failed the Voters, [online], 2016. 12. 07. Forrás: Shorensteincenter.org [2017. 03. 20.]
- Post-Truth, [online], 2016. 11. 16. Forrás: Oxforddictionaries.com [2017. 03. 13.]
- PRaiser, Eli – HELSPER, Ellen: The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding From You, [online], 2011. Forrás: Lseac.uk [2017. 03. 13.]
- Presidential Executive Order on Promoting Energy Independence and Economic Growth, [online], 2017. 03. 28. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 04. 11.]
- Presidential Memorandum – Power Sector Carbon Pollution Standards, [online], 2013. 07. 25. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 04. 11.]
- Remarks of President Donald J. Trump – As Prepared for Delivery – Inaugural Address, [online], 2017. 01. 20. Forrás: Whitehouse.gov [2017. 03. 14.]
- SANGER, David E. – HABERMAN, Maggie: Donald Trump Sets Conditions for Defending NATO Allies Against Attack, [online], 2016. 07. 20. Forrás: Nytimes.com [2017. 03. 21.]
- The President's Climate Action Plan, [online], 2013. 06. Forrás: Obamawhitehouse.archives.gov [2017. 04. 11.]

WALDMAN, Katy: Trump's Tower of Babble, [online], 2016. 11. 02. Forrás: Slate.com [2017. 03. 14.]

WALT, Stephen M.: America's New President Is Not a Rational Actor, [online], 2017. 01. 25. Forrás: Foreignpolicy.com [2017. 03. 21.]

Who are the Terrorists?, [online], 2017. Forrás: Newamerica.org [2017. 03. 21.]

Why did Trump win? Populism and the 2016 US elections, [online], 2016. 11. 09. Forrás: Su.se [2017. 03. 14.]

Word of the Year 2016 is ..., [online], 2016. Forrás: En.oxforddictionaries.com [2017. 03. 13.]

YONG, Ed: How Trump Could Wage a War on Scientific Expertise, [online], 2016. 12. 02. Forrás: TheAtlantic.com [2017. 03. 20.]

Young Two-Slit Experiment, [online]. Forrás: Abyss.uoregon.edu [2017. 03. 13.]